

УДК 82-311.6:321.64:821.162.1 Конвіцький

Кирило Козлов
ORCID: 0009-0006-8213-0424

ТОТАЛІТАРНА ДІЙСНІСТЬ У РОМАНІ ТАДЕУША КОНВІЦЬКОГО «МАЛЕНЬКИЙ АПОКАЛІПСИС»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню аспектів тоталітаризму на матеріалі роману «Маленький апокаліпсис» польського письменника Тадеуша Конвіцького, який був уперше опублікований 1979 року в журналі *Zapis*. Тоталітарний устрій залишив величезний відбиток не лише на суспільно-політичному житті багатьох держав, а й на способі мислення їхніх жителів. Зі свого боку, такий режим став об'єктом рефлексії митців, що намагалися викрити вади впливу системи на людину.

У творі Тадеуша Конвіцького акцентує увагу на руйнівному впливі тоталітарної системи на свободу та творчість. Письменник порушує теми пристосуванства, залежності соціалістичної Польщі від СРСР і обмеження владою індивідуального самовираження в мистецтві, архітектурі та інших сферах діяльності людини. Як удалося з'ясувати, автор підкреслює абсурдність і безвихідь існування в тоталітарному суспільстві, використовуючи метафори та оцінну лексику з негативною конотацією, проте іноді вдається й до прямої критики режиму. Цікавими є і елементи детермінації часової парадигми, які увиразнюють одноманітність повсякдення в державі з таким устроєм, а також відсутність імені головного персонажа, що перегукується з бажанням зробити всіх людей не так рівними, як однаковими. За допомогою різноманітних художніх засобів та прийомів письменник майстерно змальовує соціально-політичну атмосферу, що тоді панувала в Польській Народній Республіці, і констатує, що вона фактично призводить до моральної деградації населення. Роман «Маленький апокаліпсис» став справжньою енциклопедією тоталітарної дійсності ХХ століття, яка віддзеркалює серйозні хвилювання автора щодо майбутнього своєї країни та нації.

Ключові слова: Тадеуш Конвіцький, тоталітаризм, пропаганда, цензура, Польська Народна Республіка.

Інформація про автора: Козлов Кирило Юрійович, магістрант, кафедра полоністики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: officialkyrylokozlov@gmail.com

Kyrylo Kozlov

TOTALITARIAN REALITY IN TADEUSZ KONWICKI'S NOVEL "A MINOR APOCALYPSE"

Abstract. *The article is devoted to the study of aspects of totalitarianism on the basis of the novel "A Minor Apocalypse" by the Polish writer Tadeusz Konwicki, which was first published in 1979 in the Zapis magazine. The totalitarian regime left a huge imprint not only on the socio-political life of many states, but also on the way of thinking of their inhabitants. For its part, this regime became the object of reflection for artists who tried to expose the flaws in the system's influence on people.*

In his work, Tadeusz Konwicki focuses on the destructive impact of the totalitarian system on freedom and creativity. The writer touches upon the themes of adaptability, socialist Poland's dependence on the USSR, and the government's restriction of individual expression in art, architecture, and other areas of human activity. As it turned out, the author highlights the absurdity and hopelessness of existence in a totalitarian society, using metaphors and evaluative vocabulary with negative connotations, but sometimes he also resorts to direct criticism of the regime. Interesting are the elements of determination of the time paradigm, which emphasise the monotony of everyday life in a state with such a system, as well as the absence of the main character's name, which resonates with the desire to make all people not so much equal as the same. With the help of various artistic means and techniques, the writer skilfully depicts the socio-political atmosphere that prevailed in the Polish People's Republic at that time and states that it actually leads to the moral degradation of the population. The novel "A Minor Apocalypse" became a real encyclopaedia of the totalitarian reality of the twentieth century, reflecting the author's serious concerns about the future of his country and nation.

Key words: *Tadeusz Konwicki, totalitarianism, propaganda, censorship, Polish People's Republic.*

Information about author: *Kyrylo Kozlov, Master's student, the Department of Polish Studies, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.*

E-mail: *officialkyrylokozlov@gmail.com*

Kyryło Kozłow

RZECZYWISTOŚĆ TOTALITARNA W POWIEŚCI TADEUSZA KONWICKIEGO “MAŁA APOKALIPSA”

Abstrakt. *Artykuł poświęcony jest badaniu aspektów totalitaryzmu na podstawie powieści “Mała apokalipsa” polskiego pisarza Tadeusza Konwickiego, która po raz pierwszy została opublikowana w 1979 roku w czasopiśmie “Zapis”. Reżim totalitarny odcisnął ogromne piętno nie tylko na życiu społeczno-politycznym wielu państw, ale także na sposobie myślenia ich mieszkańców. Reżim ten stał się z kolei przedmiotem refleksji artystów, którzy starali się obnażać wady oddziaływania systemu na ludzi.*

Tadeusz Konwicki w swoim dziele skupia się na destrukcyjnym wpływie systemu totalitarnego na wolność i kreatywność. Pisarz porusza tematy zdolności adaptacyjnych, uzależnienia socjalistycznej Polski od ZSRR oraz ograniczania przez władzę indywidualnej ekspresji w sztuce, architekturze i innych dziedzinach ludzkiej aktywności. Jak się okazało, autor podkreśla absurdalność i beznadziejność egzystencji w społeczeństwie totalitarnym, używając metafor i oceniającego słownictwa o negatywnych konotacjach, ale niekiedy ucieka się też do bezpośredniej krytyki reżimu. Interesujące są elementy determinacji paradygmatu czasowego, podkreślające monotonię codzienności w państwie o takim ustroju, a także brak imienia głównego bohatera, co współbrzmi z pragnieniem uczynienia wszystkich ludzi nie tyle równymi, co takimi samymi. Za pomocą różnych środków i technik artystycznych pisarz umiejętnie oddaje atmosferę społeczno-polityczną panującą w ówczesnym PRL-u i stwierdza, że w rzeczywistości prowadzi ona do degradacji moralnej społeczeństwa. Powieść “Mała apokalipsa” stała się prawdziwą encyklopedią totalitarnej rzeczywistości XX wieku, odzwierciedlając poważne obawy autora o przyszłość jego kraju i narodu.

Słowa kluczowe: *Tadeusz Konwicki, totalitaryzm, propaganda, cenzura, Polska Rzeczpospolita Ludowa.*

Nota o autorze: *Kyryło Kozłow, student studiów magisterskich, Katedra Polonistyki Edukacyjno-Naukowego Instytutu Filologii Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki.*

E-mail: *officialkyrylokozlov@gmail.com*

Тоталітаризм як суспільно-політичний устрій, за якого держава втручається в усі сфери життєдіяльності людини та фактично знищує будь-які прояви її індивідуалізму, став об'єктом дослідження не лише багатьох істориків і політологів, а й митців, що завжди особливо гостро реагували своєю творчістю на ті чи ті важливі зміни. Очевидно, така серйозна тема не оминула літератури, яка слугує водночас і духовно-естетичним ідеалом, і джерелом знань про певну епоху чи світ загалом. Одним із найяскравіших польських творів ХХ століття, що порушує питання впливу влади на функціонування індивідів, справедливо вважають опублікований 1979 року в журналі "Zapis" «Незалежної видавничої друкарні NOWA» роман Тадеуша Конвіцького «Маленький апокаліпсис», який українською мовою вперше переклав письменник Юрій Андрухович [2], а пізніше Божена Антоняк [1].

Тиск тоталітарної держави виявляється навіть у її архітектурі. Із перших же сторінок персонаж – він постає також наратором твору – часто згадує Палац культури і науки – візитівку середмістя Варшави, що за часів Польської Народної Республіки мала ще й символічну роль у виразненні радянсько-польських стосунків, позаяк побудували хмарочос за ініціативою СРСР: «*Велетенська шпичаста будівля викликала страх, ненависть, магічний жах. Пам'ятник нихи, статуя рабства, кам'яний торт перестороги*» [1, с. 6]. Палац зведений у стилі соціалістичного реалізму, який витісняє первинну практичність застосування й замінює її насамперед ідеологічним стрижнем – демонстрацією достатку держави, надмірною помпезністю, розкішшю, а відтак і домінуванням. В інтерв'ю Миколі Рябчуку митець каже: «*Була то друга половина 70-х років, вершина гереківського правління, коли в цілому "соціалістичному таборі" і, зокрема, у Польщі відчутно проявились*

процеси так званої “советизації” – подальше розширення “керівної ролі партії”, перекроювання конституції, а головне – виразні ознаки політичної й економічної кризи на тлі бутафорських досягнень “розвинутого соціалізму” [3, с. 109]. Отже, зрозуміло, чому автор, описуючи палац, удається до таких драматично-песимістичних асоціацій, як *страх, ненависть, жах, ніха, рабство*.

Про цю ж будівлю Тадеуш Конвіцький пише й надалі: «Наш варшавський будинок епохи пізнього сталінізму, ери декадентського сталінізму, періоду спольщеного й обшарпаного сталінізму» [1, с. 8]. На нашу думку, досить цікавим тут є словосполучення *ера декадентського сталінізму*, що набуває ознак оксюморона й указує на абсурдність епохи тоталітаризму, адже декадентство, або ж декаданс, як мистецька течія спирається передусім на естетичні принципи та індивідуалізм, натомість сталінізм – форма правління, за якої культивують вождя й заперечують будь-який потяг людини до розвитку та суб’єктності. Не просто так і *обшарпаний сталінізм* постає в тексті саме *спольщеним*: відомо, що радянські проєктувальники все ж таки хотіли додати історичних елементів польської архітектури та навіть відвідали деякі менші міста, щоб ознайомитися з традиційними формами будування.

Звертається автор і до теми аб’юзивних стосунків Польщі та Росії. Головний герой – письменник, який знаходить у шухляді рукописи своєї незавершеної прози: «Я здмухую пилюку варшавських заводів із цього воскового небіжчика моєї фантазії й часто читаю слова, що були життєвим гаслом старого польського магната ХІХ століття: “Якщо інтереси Росії на це дозволяють, я радо звертаюся почуттями до моєї найпершої батьківщини”» [1, с. 11–12]. Така цитата підкреслює абсурдність у ставленні до інших народів, що її породжувала століттями й породжує в наш час загарбницька політика Москви. Російські інтереси вивищувалися над інтересами багатьох європейських націй, а самі росіяни змушували тих, хто опинився під їхнім гнітом, почуватися менш значущими.

Певне відчуття другорядності Тадеуш Конвіцький розкриває і далі: «Почесна варта мерзла на екрані, якісь люди в цивільному

щільніше застібали пальтечка від вітру, а над цією вартою й цивільними здіймалися, мов вітрила, червоні стяги, подекуди соромливо розріджені біло-червоними прапорами» [1, с. 15]. У наведеному контексті червоний стяг – вочевидь символ Радянського Союзу, коли біло-червоний прапор – Польщі. Кольори знамен стають також і підґрунтям для алузії на кремлівську експансивність і підпорядкованість поляків східним сусідам: «Я вийшов на Новий Світ, порослий хащами прапорів, прапорів червоних та біло-червоних. Але на цих наших біло-червоних протягом років червінь поволі розросталася, а білизна маліла» [1, с. 30].

Увиразнює вторинність автор і в цих рядках: «Треба влаштовувати спалення щодня там, у центрі, під кремлівськими мурами» [1, с. 24]. Хоч Польська Народна Республіка й була незалежною, вона зазнавала величезного впливу з боку СРСР як країна Східного блоку, тому майже завжди дії варшавської влади координували з Кремля, який і сприймався центром. Зі свого боку, поляки не вважали себе ані частиною Радянського Союзу, ані тим паче росіянами, про що свідчить протиставлення їхнє / наше, а відтак і вони / ми: «Кажуть, пане, що якийсь фестиваль відбувається, якимось їхнє свято велике, а може, і наше» [1, с. 27]. Утім, навіть у цьому реченні простежується дикість політичної залежності Польщі від «тюрми народів», адже громадяни незалежної держави наче мусили влаштовувати демонстрації на честь чужинських свят. Про стан Польщі Тадеуш Конвіцький хоч і жорстко, проте влучно пише: «Знаєш що, знаєш, це блюзнірство, але я скажу: Польщу згвалтовано. Вона довго захищалася, кусалася зубами, дряпала кігтями, але нарешті скорилася» [1, с. 90]. Правду кажучи, це описує не лише країни Радянського блоку, а й республіки СРСР загалом, позаяк політичний вектор згаданого центру перетворював їхнє життя на гвалт (подекуди навіть не метафоричний, якщо згадати про численні репресії). Усеосяжне втручання, тортури та цензура лише сприяли повному скоренню: «Ми не живемо нормальним життям. Ми живемо так, як нам наказують» [1, с. 59].

Тоталітарна система, усіляко гальмуючи та обмежуючи розвиток індивідів, створює умови, за яких час ніби зупиняється й

довкола не відбувається жодних по-справжньому важливих змін: «Але молоді одружуються, народжують дітей, купують крихітного “Фіата”, винаймають дачку, садять помідори» [1, с. 15–16]. Як бачимо, митець відчуває, що вся діяльність людини, що живе в державі з таким суспільно-політичним устроєм, фактично зведена до задоволення дрібних побутових потреб.

Така одноманітність повсякдення зумовлює і детермінацію часової парадигми: головний персонаж роману «Маленький апокаліпсис» не розуміє, який сьогодні день і рік. Коли вирує літо, йому здається, що зараз осінь. Дати на календарях, які він бачить у різних локаціях Варшави, теж щоразу різні; ба більше, змінюються й роковини ПНР на транспарантах. З одного боку, це явище легко пояснити станом ментального здоров'я героя, який через своє тотальне розчарування втрачає будь-які зв'язки з реальністю. З іншого ж боку, такий настрій спричинений соціально-політичною ситуацією в Польській Народній Республіці, а отже, автор міг удатися до прийому детермінації, щоб наголосити на однаковості всіх днів і їхній тяглоті – побічний ефект соціалістичної держави, що викривляє дійсність і ніби її сповільнює. Тут же варто порушити й тему імені героя-письменника: у тексті його ніяк не названо. На наш погляд, це ще одна вказівка на втрату людьми будь-яких ознак індивідуалізму та стриження всіх під один гребінець.

Тоталітаризм, як уже відомо, утручається в мистецтво – царину, яку дуже складно підпорядкувати: «Отож режим уже має власне мистецтво. Він самодостатній. Сам творить дійсність і сам відбиває її в мистецтві» [1, с. 81]. Устрій фактично ґрунтувався на приховуванні правди, завуальовуванні, про що свідчить навіть така дрібниця, як ставлення до показу фільмів у кінотеатрі: «В останні роки склалася така практика, що польські фільми демонстрували потайки, прикриваючись радянською кінокартиною» [1, с. 76]. Як бачимо, система породжувала брехню, проте людина, яка за своєю природою прагне волі, однаково шукає бодай котрісь шляхи реалізації власних задумів.

Офіційна влада ставала настільки всеосяжною, що деколи втрача привілеїв асоціювалася зі свободою: «Ваш жест у мій бік і слова

“позбавлено прав члена партії” повернули мені свободу» [1, с. 70]. Вочевидь людина, яку викреслили зі списку партії, не мала можливостей для побудови кар’єри, але це ніби звільняло від ярма штучності та брехні, що сковувало тих, хто ще не втратив моральних чеснот остаточно. За таких умов пропагандистський напис *«Ми побудували соціалізм!»*, який досить часто бачить персонаж твору, видається дещо іронічним, адже ані країнам Східного блоку, ані СРСР так і не вдалось утвердити основної цінності соціалізму – рівності для всіх. Реальний розрив між рівнем життя представників партійної еліти та пересічних громадян вражав своїм цинізмом.

Згадує автор у своєму романі й пристосованців, які підлаштувалися під тоталітарну владу: *«Невже ви не розумієте, що ми переживаємо черговий потоп? Океан лайна зі сходу залив нас від Бугу до Лаби. І треба цей катаклізм пережити. Урятуватися біологічно. Урятувати власну душу»* [1, с. 38]. Реплікою персонажа митець порівнює нестерпний соціалістичний устрій з океаном лайна зі сходу та катаклізмом, удаючись до метафоризації. Часто люди, боячись системи або ж бажаючи покращити рівень свого життя, самі ставали частиною цієї системи й гнітили вже інших: *«Отож сховалися за іконостасом партії, засіли в колегіях, комітетах, розсілися в кріслах директорів і секретарів»* [1, с. 38].

Отже, роман Тадеуша Конвіцького *«Маленький апокаліпсис»* став своєрідною енциклопедією опису тоталітарного устрою, що панував у соціалістичній Польщі ХХ століття. Уважний читач одразу відстежить здатність митця до рефлексії: помітно, що доля країни та її жителів хвилювала не лише головного персонажа, а й самого автора.

Порушуючи актуальну проблему свавілля режиму, особливу увагу письменник звертає на такі вади, як пристосованство, повна залежність від політичного центру, що ним була Москва, а також повсюдне обмеження прояву людської волі, особливо якщо йдеться про царини, які потребують креативності й нестандартного мислення, – мистецтво, архітектура та ін. Здебільшого, описуючи тоталітарну дійсність, Тадеуш Конвіцький удається до метафори-

зації і вживає оцінну лексику з негативною конотацією для увиразнення мотиву абсурдності та безвиході, однак подекуди критикує ті чи ті аспекти режиму прямо. Досить цікавими постають також прийоми детермінації часової парадигми й відсутності імені головного героя. «Маленький апокаліпсис» – по-справжньому багатшаровий твір, який орієнтований на інтелектуального читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвіцький Т. Маленький апокаліпсис / Тадеуш Конвіцький / Пер. з пол. Б. Антоняк. – Львів: Урбіно, 2015. – 224 с.
2. Конвіцький Т. Малий апокаліпсис / Тадеуш Конвіцький / Пер. з пол. Ю. Андрухович. – *Всесвіт*. 1991. № 12. – С. 3–109.
3. Рябчук. М. «Я писав без будь-яких оглядок на цензуру»: інтерв'ю з Тадеушем Конвіцьким. – *Всесвіт*. 1991. № 12. – С. 109–111.

REFERENCES

1. Konwicki T. A Minor Apocalypse [Malenkyi apokalipsys] / Tadeusz Konwicki / Translated from Polish by B. Antoniak. – Lviv: Urbino, 2015. – 224 p.
2. Konwicki T. A Minor Apocalypse [Malyi apokalipsys] / Tadeusz Konwicki / Translated from Polish by Y. Andrukhovych. – *Vsesvit*. 1991. № 12. – P. 3–109.
3. Riabchuk M. 'I wrote without any regard for censorship': an interview with Tadeusz Konwicki ['Ya pysav bez bud-yakykh ohliadok na tsenzuru': interv'iu z Tadeushem Konvitskym]. – *Vsesvit*. 1991. № 12. – P. 109–111.